

Інститут історії України Національної академії наук України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Український інститут національної пам'яті

Програма досліджень сучасної історії і культури України імені Петра Яцика

Польський інститут в Києві

Сіверський інститут регіональних досліджень

Міжнародний фонд «Відродження»

**Матеріали
Міжнародної наукової
конференції (м. Київ,
1-2 червня 2017 р.)**

«Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917-1921 рр.)»

Київ-Чернігів
Сіверський центр післядипломної освіти
2017

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ

ПОЛЬСЬКИЙ
ІНСТИТУТ
КИЇВ

УДК 94 (477)

P 32

P 32

Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.) / упоряд. Владислав Верстюк (відп. ред.), Віталій Скальський, Галина Басара-Тиліщак, Володимир Бойко. – Київ–Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. – 544 с.

Редакційна колегія:

Валерій Смолій (голова),
Владислав Верстюк,
Марк фон Гаген,
Оля Гнатюк,
Руслан Пиріг

Упорядники:

Владислав Верстюк (відповідальний редактор),
Віталій Скальський,
Галина Басара-Тиліщак,
Володимир Бойко

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Інституту історії України НАН України
(протокол № 8 від 31 жовтня 2017 року)*

Видання здійснено за фінансової підтримки
Міжнародного фонду «Відродження»

Тексти статей подаються в авторській редакції

ISBN 978-617-7062-20-1

© Інститут історії України
НАН України, 2017

© Сіверський інститут регіональних досліджень, 2017

© Автори статей, 2017

*Бьоррис Куцмані,
Інститут досліджень нової та новітньої історії,
Австрійська академія наук*

«Перехресна історія» закону про національно-персональну автономію УНР: перетікання ідеї від австро-марксистів через єврейський Бунд до революційної України

В цій статті я хочу представити моє дослідження присвячене історії національно-персональної автономії як політичного концепту, котрий розповсюджувався в Європі у першій половині 20 століття. Одна з суттєвих частин мого дослідження стосується Української Народної Республіки.

Же влітку 1917 р. до складу Центральної Ради увійшли представники від національних меншин, а Мала Рада вирішила, що при Генеральному Секретаріаті міжнародних справ створюються посади трьох заступників генерального секретаря від найбільших національних меншин. При Генеральному Секретареві О. Шульгину восени 1917 р. було призначено від євреїв М. Зільберфарба та від поляків В. Міцкевича; трохи пізніше почався працювати й Д. Одинець від великоросів. У відповідності до III-ого Універсалу ці три віце-секретаря – тоді називалися секретаря-товариша – стали повними генеральними секретарями. До речі, спочатку, вони мали офіси в Слов'янському Готелі на вулиці Басейній 1 у Києві¹.

Ключевою для цієї статті датою являється 24 січня (6 січня) 1918 року. В цей день Центральна Рада ухвалила закон про національно-персональну автономію УНР для основних нацменшин – росіян, євреїв та поляків². Цей закон був прийнятий лише за кілька годин до того, як український парламент проголосив незалежність у IV Універсали.

¹ Що до створення та діяльності цього секретаріату див.: Kudlaj, O. Stvorennja ta dijaj'nist' narodnoho ministerstva mižnarodnych sprav Ukrajins'koji Narodnoji Respubliki (červen' 1917 – kviten' 1918 rr.) Kyjiv, 2008, стр. 9–26; Mintz, M. The Secretariat of Internationality Affairs (Sekretariiat mižnatsional'nykh sprav) of the Ukrainian General Secreariat (1917–1918) // Harvard Ukrainian Studies. 1982. 25–42.

² Для тексту закону див. Verstjuk, V.F. (ред.). Ukrajins'ka Central'na Rada. Dokumenty i materialy; u dvoch tomach. Kyjiv, 1997), том 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р., док. 47, стр. 99–101.

Закон дозволяв нацменшинам існувати в межах автономної юридичної одиниці. Кожен, хто зареєструвався в визначений національний союз мав право голосувати за відповідну Національну Раду, яка мала виступати в якості верховного представницького органу своєї національної меншини. На другому етапі ця Рада мала призначати виконавчий орган. Разом вони мали право автономно вирішувати та визначати культурні та освітні справи меншини³.

Зміст закону відповідав теоретичним напрацюванням теоретиків австро-марксизму з однієї великою різницею. Карл Реннер і Отто Бауер пропонували провести реорганізацію всієї Габсбурзької монархії на основі корпоративних національних суб'єктів⁴. Значить усі національності імперії, великі та маленькі, повинні були би мати свої автономні структури; в той час як в УНР це був інструмент захисту нацменшин.

Як же ця ідея національно-персональної автономії трансформувалася? І чому так сталось, що практично всі партії в Україні в 1917 році підтримали її? Отож, спробуймо поглянути на людей, партії та кілька національних рухів.

В українському національному русі вже наприкінці 19-го століття з'являються вимоги щодо української національної території. Однак, їх прихильники від Драгоманова, Грушевського до Миколи Порша хотіли досягти цієї мети за допомогою децентралізації влади в Російській імперії, і всі вони підкреслювали важливість місцевого самоврядування. По можливості, вирішення питання повинно відбутися у громаді. Така увага на автономні громади мала би полегшити українським протагоністам визнати таку ж автономію громад неукраїнським групам на майбутній території України⁵.

Після поразки революції 1905 року багато українських лівих активістів – есерів або соціал-демократів – покинули Росію і опинилися в Галичині, де вони змогли ще ближче познайомитися з австро-марксистськими ідеями та організувати переклад їх творів російською та українською мовами. Крім того, вони були у контакті з українськими

³ Про раніші версії, процес створення та аналізу тексту закону див. наприклад Čebotok, N.V.: *Deržavna etnonacional'na polityka v Ukrajinu u 1917–1921 rr.* (ungedr. Diss.: Kyjiv 2005), стр. 79–84.

⁴ Renner, K., [Pseud. Springer, R. *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat. Das nationale Problem als Verfassungs- und Verwaltungsfrage.* Leipzig, Wien, 1902, особливо стр. 180–247. Bauer, O. *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie.* Wien, 1907, особливо стр. 308–318.

⁵ Dragomanov, M.: *Vol'nyj sojuz – Vil'na spilka. Opyt ukraïnskoj politiko-social'noj programmy // Sobranie političeskich sočinijenij M.P. Dragomanova. Tom 1 / Dragomanov, M. (ред.). 1. Pariž [Ženev], 1905 [1884], С. 273–278.*

націонал-демократами в Галичині, які були на той час основним спаринг-партнером польського політичного істеблшменту. Й пізніше, в останніх роках перед війною, вони стали з боку українців головними учасниками переговорів щодо нової галицької конституції і виборчого закону, які й включили елементи національно-персональної автономії⁶.

Одним із засновників цієї партії націонал-демократів, а пізніше її гострим критиком був Грушевський, що займав на той час посаду професора у Львівському університеті. У 1913 році в своїй статті «На национальные темы» Грушевський признав цікавими роздуми Отто Бауера та Рудольфа Шпрінгера – таким був псевдонім Карла Реннера – однак, одночасно, розкритикував напрацювання Володимира Медема про австро-марксистів:

«К сожалению, автор при этом совершенно не входит в выяснение того, как именно эта экстерриториальная автономия должна быть осуществлена в приложении к народностям и национальным или иным областям России, отсылая читателя за разъяснением того «что под этой автономией следует понимать», к общим работам Шпрингера и Бауэра, далеко не исчерпывающим вопроса о практическом осуществлении этого принципа вообще, тем менее в конкретном приложении его к условиям России»⁷.

Медем пропонував, що ціла Російська імперія повинна бути перебудована на поза-територіальних принципах, що усі національності повинні були вводити свої культурні справи автономно, але не на визначеній території, а по усій державі. Але для Грушевського та українського національного руху якраз національно-територіальна автономія для українців була ключовою метою⁸.

А хто такий Володимир Медем? Він був одним із засновників єврейського робітничого Бунду в 1897 році, й став одним із найважливіших теоретиків цієї партії⁹. Спочатку Бунд був частиною Російської соці-

⁶ Kuzmany, B.: Der Galizische Ausgleich als Beispiel moderner Nationalitätenpolitik? // Galizien. Peripherie der Moderne – Moderne der Peripherie? / Haid, E., et al. (ред.). Marburg, 2013, С. 123–141.

⁷ Gruševskij, M. Na nacional'nye temy. K voprosu o nacional'no-territorial'noj avtonomii // Russkoe bogatstvo. 1913. 225–243, стр. 235.

⁸ Korol'ov, H. Ideja avtonomizmu v uvajlennjach dijačiv ta sučasnykiv dob Central'noji Rady // Problemy vuvčennja istoriji Ukrajins'koji revoljuciji 1917–1921 rokiv. 2012. 126–147. Твори Грушевського щодо національно-територіальної автономії, див. наприклад Gruševskij, M. Nacional'nyj vopros i avtonomija. St. Peterburg, 1907 [1906]; або Hruševs'kyj, M. Jakoji avtonomiji i federaciji choče Ukrajina. Viden', 1917.

⁹ Твори Медема на питання національної автономії публіковані й на ідише й на російські. Див напр. Medem, V. Di natsjonale frage un di sotsyal-demokratie. Vilne, 1906; Medem, V. K postanovke nacional'nogo voprosa v Rossii // Vestnik Evropy. 1912. 149–163, 149–165.

ал-демократичної робітничої партії, але в 1903 році виокремився від неї. Роль Бунду здається важливою в двох аспектах: 1) По-перше, у цій партії були пристосовані ідеї австро-марксистів до єврейських потребностей. Реннер і Бауер виразно виключали євреїв із концепту національно-персональної автономії. Медем, навпаки, стверджував, що ця концепція ідеально підходить для східно-європейського єврейства, тому що євреї були розкидані по всій країні¹⁰. 2) Інша важлива роль Бунду полягає в тому, що він знаходився у тісному контакті з усім соціалістичним спектром і намагався впливати на нього. Після відокремлення від більшовиків у 1912 році, Бунд закликав меншовиків виробити позицію партії з національного питання на засаді положення про національно-персональну автономію¹¹.

Вимогою-максимумом Бунду була перебудова Російської імперії на основі концепції національно-персональної автономії. Проте, у підсумку Бунд задовольнився тим, що національно-персональна автономія слугувала тільки інструментом захисту нацменшин. Дійсно, у 1917 році всі партії демократичної лівиці в Російській імперії прийняли ідею національно-персональної автономії для меншин країни (наприклад й українські есери)¹². Якраз саме так йшла справа в Україні, де слабка Центральна Рада намагалася посилити владу і тому мусила прийти до угоди з національними меншинами. Саме така гостра політична ситуація зробила можливою одностайне прийняття закону України про національно-персональну автономію у січні 1918 року.

Після прийняття закону кілька членів Центральної Ради радо вітали це рішення: міністр єврейських справ, Мойсей Зільберфабр, чие міністерство розробило змістову частину закону посилаючись на партійний з'їзд Австрійської соціал-демократичної партії у Брно в 1899 році: «Тов. Зільберфарб, як автор законопроекту, вітаючи його, зазначає, що вперше національна проблема була поставлена ще 20 років тому на

¹⁰ Gechtman, R.: *Conceptualizing National-Cultural Autonomy. From the Austro-Marxists to the Jewish Labor Bund* // Simon Dubnow Jahrbuch, Bd. 4 / Leipzig, 2005, С. 17-49, особливо стр. 43-48.

¹¹ Nam, I.V. *Nacional'naja programma Bunda: korrektyvy 1917 goda, Serija Istorija. Kraevedenie. Ètnologija. Archeologija* // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. 2003. 83-89. Про історію Бунду загалі див.: Minczeles, H. *Histoire générale du Bund, Un mouvement révolutionnaire juif*. Paris, 1999; Tobias, H.J. *The Jewish Bund in Russia: From its Origins to 1905*. Stanford CA, 1972; Pickhan, G. «Gegen den Strom». *Der Allgemeine Jüdische Arbeiterbund «Bund» in Polen 1918-1939*. Stuttgart, 2001.

¹² Nam. *Nacional'naja programma Bunda: korrektyvy 1917 goda, Serija Istorija. Kraevedenie. Ètnologija. Archeologija*, стр. 86-88. *Le parti socialiste-révolutionnaire ukrainien. Programme précédé d'une notice introductive de la délégation Prague, 1919, 13-15.*

Брюннському партайтаг»¹³. На цьому партійному конгресі національно-персональна автономія вперше відкрито обговорювалася, але в кінці-кінців не була включена до програми.

Зільберфарб був членом Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії і, таким чином, належав до лівого спектру української політики. Тим не менш, серед єврейських партій, національно-персональна автономія була спільною ідеєю в межах всього політичного спектра. Навіть сіоністи, які, безумовно, першість віддавали створенню єврейської держави в Палестині, були прихильні до ідеї національно-персональної автономії як проміжного етапу щодо євреїв в діаспорі¹⁴.

Сіоністи також були свідомі щодо походження цієї концепції від австро-марксистів. Доводжу це показовим прикладом. Після відновлення УНР наприкінці осені 1918 року єврейський національний секретаріат написав до Директорії. Єврейський національний секретаріат був обраним органом самоврядування єврейської автономії в Україні, у якому домінували сіоністи. У той же час, серед міністрів єврейських справ в українському уряді завжди переважали бундівці та інші єврейські соціалісти¹⁵. У цьому листі сіоністський національний секретаріат зажадав, щоб єврейське міністерство було скасовано, й задля всієї комунікації між урядом України та єврейськими автономними органами, останні мають призначити штатс-секретаря. Задля того, щоб підкреслити значимість своєї вимоги, сіоністи вказали її походження від австро-марксистів. Таким чином, вони не тільки показали, що знали про походження концепту національно-персональної автономії, але запевне й мали сподівання, що серед соціалістичного уряду України посилення на австро-марксистів зміцняє їхню вимогу:

«Для зносин з державною владою по справах нації, Національний союз обирає зі свого складу окрему особу (згідно термінології основоположників національно-персональної автономії, австрійських соціал-демократів Шпрингера й Бауера – статс-секретаря), котра є представник нації перед державою»¹⁶;

Але, не тільки євреї були знайомі з цією ідеєю. Інші нацменшини – поляки і росіяни – також. Польські ліві партії у Російській імперії та-

¹³ Verstjuk (ред.). Ukrajins'ka Central' na Rada. Dokumenty i materialy; u dvoch tomach, том 2: док. 46, 9.1.1918, Materialy zasidannja Maloji Rady, 98–99.

¹⁴ Див. багаточисленні письми та телеграми сіоністських радів в справі: CDAVO, F. 3295, оп. 1, spr. 2.

¹⁵ Abramson, H. A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917–1920. Cambridge MA, 1999, стр. 142–143.

¹⁶ Докладна записка до Директорії УНР (6 січня 1919 р.) // CDAVO, F. 3296, оп. 1, spr. 3, арк. 3–4.

кож використовували ідею національно-персональної автономії. В революційній Україні польські партії стояли перед дилемою; з одного боку, вони підтримували повну незалежність Польщі від колишньої Російської імперії; а, з іншого боку, вони вимагали захисту нацменшин, особливо для тих поляків, які не будуть жити, в кінцевому підсумку, у майбутній Польщі¹⁷. Тому для більшості партій, національно-персональна автономія, здавалася найбільш адекватним способом для досягнення цієї мети. Ми бачимо це, наприклад, на З'їзді народів Росії, що відбувся у Києві у вересні 1917 року, де польська соціалістична партія підтримала резолюцію З'їзду про національно-персональну автономію¹⁸. Польські партії мали прямі контакти з австрійськими соціал-демократами загалом, так і з їх галицьким крилом зокрема. У літературі наявне твердження, що їх контакт із Бундом мав вирішальне значення для розвитку цієї позиції¹⁹.

Я хочу показати ще один документ для того, щоб продемонструвати, що політичним активістам України цілком було відомо корні українсько-го закону про національно-персональну автономію. Це стосується польської, а також російської й єврейської меншини в Україні. Інформаційне бюро міністерства польських справ складало щоденний огляд преси, що включав українські, польські та російські газети з України, а також польської, німецької та австрійської преси. Вибірка охоплювала новини, пов'язані з польським питанням і проблемою нацменшин. Я хочу подати одну з вирізок із російської газети «Киевская мысль» від травня 1918 року. Газета повідомляє, що автономна Російська Національна Рада закликає уряд гетьмана Скоропадського переглянути своє негативне ставлення до національно-персональної автономії:

«W artykule wstępnym M. Lirowa omawia, Autonomję narodowościową. Idea narodowościowo-personalnej autonomii nie jest pomysłem obalonej ukraińskiej Rady, ale austriackich socjal-demokratów. Na Ukrainie dzięki jej narodowościowemu składowi idea ta po rewolucji przyjęła się, szczególnie z inicjatywy żydowskich socjalistycznych stronnictw. Ministerja narodowościowe stały się jej zaczątkiem. W obecnej chwili idea ta znajduje się w nieokreślonym położeniu. Oficjalnie jeszcze jej nie usunięto, ale działalność

¹⁷ Haj-Нуžнык, П., Potapenko, M.: Stavlennja pol's'koho revoljucijnoho ruchu v Naddniprovs'kij Ukraini do pytannja samostijnosti UNR (1917–1918 rr.) // Šljachy stanovlennja nezaležnosti Pol's'ci i Ukrainy: mynule, sučasne, majbutnje. Materialy V Mižnarodnoji naukoivoji konferenciji, 15–16 lystopada 2008 r. / Žytomyr, 2009, С. 50–68.

¹⁸ Резолюцію З'їзді народів Росії про національно-персональну автономію (Вересня, 1917) зі декларацією польського представника // CDAVO, F. 1115, op.1, spr. 7., ark. 1–5.

¹⁹ Jabłoński, H. Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918. Warszawa, 1948, стр. 5.

narodowościowych ministerjów została faktycznie powstrzymana, co szczególnie nie korzystnie odbiło się na żydowskim społeczeństwie. Do tej samej sprawy odnosi się „Deklaracja rosyjskiej Rady Narodowej”, gdzie m. i. żąda się zachowania centralnego organu autonomji narodowościowej, naczele którego powinna stać osoba, wybrana przez Narodową Radę i przed nią politycznie odpowiedzialna, a nie wchodząca w skład gabinetu ministrów. Zebrała się również i żydowska Rada Narodowa»²⁰.

Таким чином, ця вирізка узагальнює і посилює аргументацію моєї статті: ми дуже ясно бачимо, що російське політичне середовище було повністю свідоме, того, що саме поняття «національно-персональної автономії» походить від австро-марксистів. Цей документ ще раз підкреслює, що ця ідея стала прийнята в УНР, головним чином, у зв'язку з діяльністю єврейських соціалістів.

Таким чином, я спробував довести, що в Центральній і Східній Європі були перехресні і заплутані простори, де ідеї легко перетікали і подорожували. Тим не менш, вони не були просто перенесені з пункту А до пункту В, на їхньому шляху були посередники, котрі адаптували ці ідеї і концепції до місцевих потреб.

²⁰ CDAVO, F. 2225, op. 1, spr. 22., арк. 78.